

Наукове видання
Друкується за ухвалою Вченої ради
Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації серія КВ № Т5089-3661Р від 21.04.2009 р.

Редакційна колегія:

С.Д. Максименко (гол. ред.), дійсний член АПН України, докт. психол. н.,
М.-Л.А. Чена (заст. гол. ред.), канд. психол. н., *Ю.Т. Рождественський*
(віповідальний секретар), канд. психол. н., *Н.В. Чепелева,* член-кор.
АПН України, докт. психол. н., *М.Й. Боршівський,* член-кор. АПН України,
докт. психол. н. *В.О. Моляко,* дійсний член АПН України, докт. психол. н.
Г.О. Балл, член-кор. АПН України, докт. психол. н. *П.Ю. Максимова,*
докт. психол. н. *С.І. Болтвінець,* докт. психол. н., професор. *В.В. Клименко,*
докт. психол. н., професор. *В.В. Москаленко,* докт. філософ, н., професор.

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. XI, част. 7. – К., 2009. – 568 с.

У збірці висвітлюються актуальні проблеми загальної та педагогічної психології. Збірка адресована як фахівцям, так і тим, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України до переліку наукових фахових видань з психологічних наук // Де і як публікувати результати дисертаційних досліджень: Зб. нормативних документів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. К: Ред. «Бюлетеня Вищої Атестаційної Комісії України», 2000, - С. 44.

О.І. Кузьменко - літературний редактор
В.С. Пастушенко - технічний секретар
О.І. Кузьменко – коректура
І.В. Цаплюк - комп'ютерна верстка

© Інститут психології ім. Г.С. Костюка — підготовка, впорядкування, 2009.
© «ІНФОРМ» — видавництво 2009.

З М І С Т

Арзамаскова Л.М. Психологічні особливості розвитку емоційно-вольової сфери молодших школярів.....	6
Аршава І.Ф., Кулешова Т.В. Сучасний кінематограф і психологія мистецтва.....	16
Бергеца Л.Є. Теоретичні підходи до вивчення соціально-психологічних чинників адаптації практичних психологів професійно-технічних навчальних закладів.....	26
Білозерська С.І. Творення добра і боротьба зі злом як орієнтири моралі.....	35
Богомолова М.В., Отвечалниа О.Б. Детермінація розвитку моральної сфери особистості дітей старшого дошкільного віку.....	44
Болтівець С.І. Психогігієна особистості персоналу закладів соціальної реабілітації у професійній діяльності типу «людина – людина»...	52
Борнсюк А.С. Методика та загальна процедура організації експериментального дослідження професійної ідентичності майбутнього медичного психолога.....	63
Бочелюк В.Й., Карєпова Е.В. Психокорекційна робота з листівками як засіб відображення внутрішнього світу клієнта.....	74
Буковська О.О. Вікові особливості усвідомлення власного досвіду дітьми з неблагополучних родин.....	83
Василенко М.М. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій.....	95
Вуль Н.С. Психолого-педагогічні особливості професійної майстерності хореографа.....	107
Гаврилькевич В.К. Роль емоційно-особистісних якостей дорослих у етіології та патогенезі ішемічної хвороби серця.....	117
Галічанська А.В. Дослідження культурно – ціннісних орієнтацій представників різних поколінь в багатопокілінній сім'ї.....	128
Горбенко Ю.Л. Психологічний аналіз несвідомих чинників релігійності з точки зору теорії діяльності.....	135
Губенко О.В. Духовно-діяльнісні аспекти проблеми активізації творчого потенціалу особистості.....	147
Дещенюк Л.М. Змістово-типологічні характеристики системи ціннісних орієнтацій студентів.....	155
Драніщев Г.В. Про профілактику правопорушень молоді з особливими потребами в Угорщині.....	167
Драніщева Е.І. Про методикку дослідження мовної взаємодії психолога з підлітком як способу актуалізації уявлень останніх про правові норми.....	171

5. Ерасов Б.С. Социальная культурология. Часть I. – М., 1994. 384 с.
6. Жукова С.А. Культура межпоколенных взаимоотношений // Культура, власть, идентичность: новые подходы в социальных науках. – Саратов, 1999. – С. 313–317.
7. Кон И.С. Социология личности. – М., 1967. – С. 35–38.
8. Мид М. Культура и мир детства. – М.: “Наука”, 1988. – С. 241–243.

In the article a research problem is exposed in a civilized manner – valued orientations of representatives of different generations in the context of co-operation and socially - pedagogical bases of forming of tolerance for children and teenagers. Fact sheets are given in relation to a level in a civilized manner – valued orientations of representatives of different generations in limits in many generation family.

Ю.Л. Горбенко

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НЕСВІДОМИХ ЧИННИКІВ РЕЛІГІЙНОСТІ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проводиться аналіз несвідомих чинників релігійності використовуючи запропоновану О.Г. Асмоловим класифікацію несвідомого. У роботі розглядається чотири якісно різних класи несвідомого та особливості їх прояву у релігійної свідомості.

Ключові слова: несвідоме, релігійна свідомість, діяльність.

Поєднання психологічної теорії діяльності, яка є продуктом матеріалістичного світогляду, та несвідомих чинників релігійності особистості, які є виявом ідеалістичного світосприйняття, на перший погляд, виглядає як несумісне: поєднується наукове та ірраціональне. Але сьогодні релігійність стає однією з провідних наукових проблем. **Актуальність** цієї теми обумовлена збільшенням числа віруючих, підвищенням ролі релігії в соціологічних і політичних процесах, виникненням загрози як локальної, так і світової війни за релігійними мотивами та іншими чинниками. За останнє десятиліття в нашій країні з'явилося широке

коло публікацій як закордонних, так і вітчизняних авторів на релігійну тематику в психології.

Велика кількість досліджень, присвячених вивченню релігії, є показником розуміння необхідності переосмислення значення релігійної спрямованості у житті людини так само як і того впливу, що здійснює така спрямованість на характер міжособистісних стосунків.

У даній статті спробуємо проаналізувати несвідомі чинники релігійності використовуючи теоретичні узагальнення, представлені у роботі О.Г. Асмолова, в якій він обґрунтовує необхідність використання діяльності як пояснювального принципу в психології [1].

Використання цього принципу є одним із варіантів наближення до емпіричних досліджень природи несвідомих явищ.

О.Г. Асмолов в одному з розділів вищезгаданої книги пише: "Для того, щоб вивчити світ психічних явищ, потрібно вийти за їхні межі й знайти таку одиницю аналізу психічного, котра сама б до сфери психічного не належала.

Справа в тому, що намагатися зрозуміти природу неусвідомлюваних явищ або тільки з них самих, або виходячи з аналізу фізіологічних механізмів або суб'єктивних явищ свідомості -- це однаково, що намагатися зрозуміти природу вартості з аналізу самих грошових знаків. ... Лише аналіз системи діяльності індивіда, що реалізує його життя в суспільстві, може привести до розкриття змістовної характеристики багаторівневих психічних явищ" [1, с. 395].

На думку О.Г. Асмолова, аналіз несвідомого з позицій теорії діяльності дозволяє вичленувати чотири його якісно різних класи:

- надіндивідуальні надсвідомі явища;
- неусвідомлювані мотиви й смислові настанови особистості;
- неусвідомлювані механізми регуляції способів діяльності;
- неусвідомлювані резерви органів відчуття [1, с.416-417].

Для більш детального розкриття цього положення О.Г. Асмолов зазначає, що "наблизися ж до розуміння природи несвідомого можна лише при тій умові, що будуть виділені різні обставини життєдіяльності людини, що детермінують несвідоме -- предмети потреб (мотиви), що спонукують суб'єкт, визначені суб'єктом цілі, наявні в ситуації засоби досягнення цих цілей, численні, не зв'язані

прямо з завданням, що розв'язується людиною, зміни стимуляції й т.п." [1. с. 396–397].

Використовуючи зазначені О.Г. Асмоловим базові положення, що розглядаються нами як підстава для аналізу несвідомих чинників релігійності, ми намагаємось дослідити різні обставини соціальної взаємодії людини, її життєдіяльності, механізмів формування потреб, цілей, цінностей, що детермінують формування релігійної свідомості. Факти впливу смислових установок, до яких ми відносимо релігійні переконання, практично не досліджувались так як вони можуть бути вивчені тільки у реальних життєвих ситуаціях. Тому, в статті ми спробуємо теоретично проаналізувати яким чином відбувається взаємовплив надсвідомих та неусвідомлюваних механізмів пов'язаних з релігійністю.

У працях К. Маркса ґрунтовно описана релігія в її зв'язку із суспільством. На його думку, "релігія є самосвідомість і самопочуття людини, що або ще не знайшла себе, або вже знову себе втратила. Але людина – не абстрактна поза суспільна істота, що не може знайти свого місця. Людина – це світ людини, держава, суспільство. Це держава, це суспільство породжують релігію, мінливий світогляд, тому що самі вони – мінливий світ" [2. с. 19–20]). За К. Марксом релігія – це соціальний феномен. Релігія є важливим соціальним фактором, що виконує в житті суспільства цілком реальні функції й задовольняє певні інтереси й потреби.

По іншому інтерпретував роль та значення релігії М. Вебер [3]. Він вважав, що такі складні поняття, як капіталізм, релігія й держава, можуть бути глибоко осмислені тільки на основі аналізу поведінки індивідів. Одержуючи достовірні знання про *поведінку особистості в соціальному контексті*, дослідник може глибше зрозуміти соціальні процеси різних соціальних груп.

Отже, провідні дослідники релігійних явищ вважають, що люди, маючи почуття залежності від природи та суспільства, продукують релігійну самосвідомість і самопочуття людини. З розвитком суспільних відносин та передачі певного досвіду із покоління до покоління утворюється суспільні настанови, звичаї, стереотипи та відповідна їм соціально-типова поведінка особистості як одиниці, що належить до певного класу або групи. У таких умовах, використовуючи класифікацію О.Г. Асмолова, утворюються так звані "надіндивідуальні надсвідомі" явища що і породжують релігію як

механізм пристосування до змін у розвитку суспільних відносин.

Вчений зазначає: "Надсвідомі явища, дійсно, мають соціальне походження. ... *Надсвідомі явища являють собою засвоєні суб'єктом, як членом тієї або іншої групи, зразки типового для даної спільності поведінки й пізнання, вплив яких на його діяльність актуально не усвідомлюється суб'єктом і не коинтродується їм.* ... Таким чином, ідеї про потік свідомості, про архетипи колективного несвідомого й т.п. мають цілком земну основу. За всіма цими уявленнями стоїть реальний факт існування надіндивідуального надсвідомого, що має за основу соціальний генезис, який чітко простежується і який представляє собою засвоєвані суб'єктом зразки поведінки й пізнання, породжені всією сукупною діяльністю людства"[1, с. 404–405].

Ми бачимо суто матеріалістичне обґрунтування виникнення та розвитку релігійної свідомості та утворення несвідомих релігійних детермінант поведінки особистості. Але, якщо припустити, що "біблійне" створення світу існувало та існувала пряма взаємодія "Бога" та людини, а також їх "спільна діяльність", то можливе утворення і "архетипів колективного несвідомого" (К. Юнг), "уроджених ідей" (Р. Декарт), "космічної свідомості" (Э. Фромм), "трансцендентного матеріалізму"(Л. Маслоу) та інших понять, у яких прослідковується можливість спільної діяльності "вищого розуму" та людини.

Багато вчених представляють релігію як біологічне явище, що корениться в уроджених інстинктах як в особливого роду пристосуваннях людини до навколишнього середовища. Вони припускають "вплив генетики на формування релігійних переконань [4, с. 322–324].

Крім того, "учені, що вивчають мозок, почали досліджувати нейронну основу релігійного й духовного досвіду. як у термінах нейронних субстратів релігійного досвіду, так і в термінах їхньої зміни при мозкових дисфункціях. Дослідники, що вивчають нервову систему, показують, що в релігійних переживаннях, зокрема містичного досвіду сднання й спільності, виявляються специфічні нейробіологічні системи (переважно в лімбічній області)" [4, с. 323].

Є такі роботи у яких підсвідомо орієнтація на "щось прекрасне" пояснюється наявністю "гену альтруїзму". Радянський вчений

В.П. Ефроїмсон, завідувач відділу генетики Московського НДІ психіатрії МЗ РФФСР, зазначав, що завдяки існуванню “етичного гену альтруїзму” релігійний світогляд поширювався сам собою, “інфекційно” [5, с. 27].

Отже, відповідь на питання, що детермінує релігійний пошук людини на вищому рівні, залишається відкритим до повного розкриття геному людини і емпіричного доказу існування або не існування гену “релігійності”.

Продовжуючи психологічний аналіз несвідомих чинників релігійності, у нашій статті, ми спробуємо зрозуміти яким чином формуються, за класифікацією О.Г. Асмолова, **неусвідомлювані мотиви й смислові установки особистості** Науковець відмічає, що до “другого класу вияву несвідомого можна віднести неусвідомлювані мотиви й смислові установки — спонукання й нереалізовані схильності до дій, які детермінують тим бажаним майбутнім, заради якого здійснюється діяльність і у світлі якого різні вчинки й події здобувають особистісний смисл” [1, с. 407].

Кожна людина, з власної волі, свідомо обирає своє бачення світу та формує свій світогляд, матеріалістичний або ідеалістичний. Світогляд, як інтеграція досвіду, знань і самосвідомості у цілісну картину світу є фактично формуванням ієрархії ціннісних орієнтацій. Вони беруть участь у регуляції діяльності, виступаючи у вигляді смислових установок, які забезпечують безперервність діяльності людини.

У роботах Д.О. Леонтьєва розкриваються варіанти співвідношень між смислом життя й свідомістю. Він зазначає, що “усвідомити й сформулювати смисл свого життя – означає оцінити своє життя цілком. Можливі чотири варіанти відносин між сенсом життя й свідомістю:

1. Неусвідомлена задоволеність. Це життя, що протікає гладко й без рефлексії, яке приносить почуття задоволення, не спонукаючи до роздумів про його смисл.

2. Неусвідомлена незадоволеність. Людина відчуває фрустрацію, порожнечу, незадоволеність, не усвідомлюючи причин цього.

3. Усвідомлена незадоволеність. Людина відчуває почуття відсутності смислу й активно, усвідомлено й цілеспрямовано цей смисл шукає.

4. Усвідомлена задоволеність. Людина в змозі усвідомити смисл

свого життя. Це усвідомлене уявлення не розходиться з реальною спрямованістю життя й викликає позитивні емоції.

Окремо слід зазначити п'ятий випадок – витіснення сенсу життя, коли адекватне усвідомлення об'єктивної спрямованості життя несе в собі загрозу для самоповаги. ... Щоб зберегти самоповагу, суб'єкт внутрішньо несвідомо відрікається від дійсного смислу свого реального життя й заявляє, що його життя позбавлене смислу. Насправді за цим стоїть те, що його життя позбавлене гідного смислу, а не те, що воно не має смислу взагалі" [6, с. 249–250].

Слова Д.О. Леонтьєва “внутрішньо несвідомо відрікається від дійсного смислу” показують можливість підсвідомого переходу до іншої ціннісної орієнтації. При цьому всі запропоновані варіанти співвідношень між сенсом життя й свідомістю засвідчують можливість існування двох ієрархій цінностей. Варіант “неусвідомлена незадоволеність” демонструє існування ієрархії цінностей, за якої діяльність викликає емоційне незадоволення. Емоційне переживання у такій ситуації сигналізує про необхідність зміни діяльності або переосмислення своїх ціннісних орієнтацій.

Поява антагоністично орієнтованих переживань, що виражають ставлення до певних цінностей, які не можуть знайти свого адекватного виразу в поведінці, за уявленням Ф.В. Басіна, “провокує, звичайно, в порядку психологічного захисту суб'єкта вельми хворобливий для нього процес перебудови передіснуючої у нього “ієрархії цінностей”, вносячи зміни в значущість, які мають для нього різноманітні елементи оточуючого його зовнішнього або його власного внутрішнього світу. Тому витісненню передують, як свосвідна його “передумова”, активна робота свідомості із зниження значущості того, що вносить “безладдя” в душевне життя. ... Наявність конфліктів, внутрішніх суперечностей в сфері переживань, що мають високий ступінь значущості для суб'єкта, є серйозним чинником ризику для його душевного здоров'я, і тому його психіка прагне самими різними способами усунути подібні конфлікти. І тому, якщо зниження значущості психічно травмуючого чинника... не вдається, то може активізуватися інший тип психологічного захисту, що має характер своєрідного “заміщення” того, що підлягає витісненню, іншою “ієрархією цінностей”, ... яка виступає як компенсуюча, але більш легко виражається у поведінці” [7, с. 254].

У цьому висловлюванні, на наш погляд, Ф. В. Басін наголосив на тому, що в основі механізму трансформації системи ціннісної орієнтації особистості лежить виникнення неузгодженості між різними компонентами ціннісних орієнтацій. Цю позицію відстоюють Е.Л. Носенко й Н.В. Фролова [8, с. 108]. Причому, на їх думку, неузгодженості між різними компонентами ціннісної орієнтації можуть як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися.

В. С. Чудновський, розкриваючи психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій, зазначає, що “до сфери неусвідомлюваного відносяться ті спонукання, які у своїй основі мають свідомо прийняті людиною моральні норми й цінності. Вони ніби “опускаються” зверху й настільки глибоко й органічно засвоюються, що можуть протистояти не тільки свідомим намірам, але й інстинктивним поглядам, і навіть у гіпнотичному стані не вдається навіть людині те, що суперечить засвоєним цінностям” [7, с. 415].

Релігійні переконання так само “опускаючись” зверху, тобто прийняті свідомо, дійсно можуть протистояти інстинктивним поглядам; прикладів істинності такого твердження в історії людства достатньо (знищити релігійний світогляд намагались як у Римській імперії, так і у Радянські часи).

Крім того, сучасні погляди вчених заперечують те, що несвідомі процеси є ірраціональними. Епштейн вважає, що релігія “є одним із крадих свідчень наявності двох процесів переробки інформації. Він показує, що крос-культурна універсальність релігії виникає з її здатності звертатися до досвідної системи. Оскільки релігія одночасно звертається до серця й розуму, її привабливість, можливо, полягає в її здатності створювати гармонію між досвідною й раціональною системами. Особисте прагнення, як і вся поведінка, є продукт спільної роботи двох систем” [4, с. 183].

Бейт-Халламі стверджує, що “релігія – це система підтримки ідентичності, що забезпечує міст між індивідуалістичною й колективістською ідентичністю” [4, с. 259]. Р. Еммонс дотримується такої ж точки зору і вважає, що “релігія, або духовність, у змозі забезпечити єдину філософію життя й служити інтегруючою й стабілізуючою силою в ситуації постійного тиску оточення й культури в напрямку фрагментації, особливо в постмодерністських культурах. Ця гіпотеза релігії-як-інтеграції представляється багатообіцяючою” [4, с. 260].

Розглядаючи несвідомі чинники релігійності, необхідно підкреслити обґрунтований О.Г. Асмоловим один із важливих його висновків, що у всіх *"проявах несвідомого спонукаючий суб'єкта світ і сам суб'єкт представляють одне нерозривне ціле"* [1, с. 408]. На наш погляд, тут буде доречним зауваження, що у багатьох релігійних культурах основою існування релігійної свідомості вважається ідентифікація себе або з Богом, або з церквою, або з релігійною громадою, тим самим відбувається підсилений вплив несвідомих процесів на особистість, враховуючи, що у такій ситуації *"світ і сам суб'єкт представляють одне нерозривне ціле"*. У багатьох релігійних організаціях не особистість, а церква (як соціальна група) є основною умовою існування самого культу.

Релігійна соціальна група здійснює певну, відповідну догматам, діяльність, тим самим створюючи умови для зміни смислових установок. Це положення також розкрито О. Г. Асмоловим. Він з цього приводу пише: *"Що ж стосується специфічних проявів смислових, цільових і операціональних установок у діяльності, то вони визначаються насамперед тим, який зміст – особистісний зміст або значення (О.Н. Леонтьєв) – виявляє установка в діяльності суб'єкта"* [1, с. 406] ... Сенси змінюються тільки в ході реорганізації діяльності, у тому числі й діяльності спілкування, у якій відбувається *"мовна робота"* [1, с. 409].

Ще один цікавий механізм несвідомого впливу виявляється в умовах діяльності релігійної громади. Релігійна діяльність у специфічній соціальній групі допомагає позбутися прихованих афективних комплексів. О.Г. Асмолов коментує цей механізм таким чином: *"ефекти несвідомого в поведінці усуваються тільки у тому випадку, якщо події, що їх викликали, переживаються особистістю разом з іншою людиною (наприклад, у психоаналітичному сеансі) або з іншими людьми (групова психіатрія), а не тільки упізнаються нею"* [1, с. 408].

Підтвердженням реальності існування таких механізмів є описані у багатьох наукових роботах психотерапевтичні властивості релігії.

Наприклад, американський психолог П. Джонсон виділяє такі:

1. *"Цінність кожної особистості"* – основна ідея релігійного врівчнення допомагає позбутися почуття власної неповноцінності, безсилля й безпорадності.

2. Можливість задовольнити потреби людини в належності до співдружності однодумців через церковну громаду.

3. Невидимий постійний зв'язок з Богом – застава психічної внутрішньої стабільності.

4. Релігійні непорушні життєві цінності (на відміну від мінливих цінностей цивілізованого суспільства) дають надію на перемогу добра над злом, що підтримує здоров'я тіла й духу.

5. Релігійний культ – джерело щиросердечного здоров'я, що впливає через почуття єднання з іншими, відчуженість від повсякденних турбот, зосередженість на піднесеному та ін.

6. Сповідь та відпущення гріхів, що знімає напруження та неспокій, почуття провини, яка веде до благодійного для психіки розслаблення та душевної рівноваги.

7. Суворе регламентація поведінки, що дає духовну гігієну особистості” [9, с. 53–54].

Наступним елементом аналізу несвідомих чинників релігійності, з точки зору теорії діяльності, є **неусвідомлювані механізми регуляції способів діяльності особистості.**

З цього приводу вчений пише, що “для позначення різних стадій цих проявів несвідомого в регуляції діяльності залучалися два кола термінів, що фіксують або неусвідомлювану підготовку суб'єкта до дії з опорою на минулий досвід — “несвідомі умовисновки” (Г. Гельмгольц), “преперцепція” (В. Джемс), “предсвідоме” (З. Фрейд), “гіпотеза” (Дж. Брунер), “вірогідне прогнозування” (И.М. Фейгенберг) і т.п.; або мимовільний контроль активності суб'єкта, що вже розгортається — “динамічний стереотип” (И.П. Упавшилов), “схема” (Ф. Бартлетт), “акцептор дії” (П.К. Анохін), і т.п. Функція цих проявів несвідомого полягає в тому, що суб'єкт може одночасно переробляти інформацію про дійсність на декількох різних рівнях і відразу робити цілий ряд актів поведінки (запам'ятовувати й відшукувати рішення завдань, не ставлячи усвідомлених цілей вирішувати й запам'ятовувати; обходити перешкоди, не напружуючи себе звітом про їх існування; “робити сім справ одразу” і т.п.” [1, с. 411–412].

Цей рівень несвідомих явищ, звісно, проявляється і у релігійній діяльності. Достатньо навести декілька цитат з Біблії. Апостол Павло у Посланні до римлян пише: “Бо не роблю я доброго, що хочу, але зло, чого не хочу, це чиню” [10, с. 1233]. Більш переконливим виглядає такий вислів: “чи може Ефіоплянин перемінити шкіру

свою чи барс – плями свої? Так і ви чи можете робити добре, якщо звикли робити зле?” [10, с. 742]. І тоді стає актуальною та зрозумілою і ще одна цитата: “Посіяне в терені означає тих, що чують слово, але коли турботи віка цього, зваба багатством і інші бажання, входячи в них, заглушають слово, і воно буває без плода” [10, с. 1058–1059].

У цій ситуації спостерігаємо зміщення бажань певними автоматизмами, які призводять до внутрішнього розладу та невідповідності між індивідуально-ціннісними уявленнями особистості про картину світу та поведінкою. На цих прикладах можемо спостерігати певну взаємодію смислових та операційних установок. Смислові настанови можуть зупиняти певні дії так само і автоматизми, переходячи із кількості в якість, можуть призводити до внутрішнього розладу. Тому, напевно, як з точки зору парадигми діяльності, так і з релігійної, завжди актуальним залишиться біблійний вислів: “віра, якщо не має справ, мертва сама по собі” [10, с. 1207].

Перелік біблійних цитат можна було б продовжувати нескінченно. Та й в інших релігійних культурах описаних прикладів та спостережень такого роду, при бажанні, можна знайти чимало, тому що це є прикладами впливу певних автоматизмів у діяльності людини.

Останнім класом несвідомих процесів за класифікацією О.Г. Асмолова є **неусвідомлювані резерви органів відчуття**.

Цей клас несвідомих процесів був виявлений при аналізі проблеми вивчення порогів відчуттів, діапазону чутливості людини до різних зовнішніх подразників. Для позначення різних аспектів суб'єктивно неусвідомлюваних підпорогових подразників запропоновані поняття “предуваги” (У. Найссер) і “субсенсорна область” (Г.В. Гершуни). На думку О.Г. Асмолова “процеси “предуваги” пов’язані з переробкою інформації за межами довільно контролюємої діяльності, що, безпосередньо не торкаючи цілі і завдання суб’єкта, постачає його повним невилборчим відображенням дійсності, забезпечуючи пристосувальну реакцію на ті або інші ще не розпізнані зміни ситуації (наприклад, так званий феномен “шостого відчуття” — щось зупинило, щось змусило здригнутися й т.п.)” [1, с. 415–416].

З точки зору психології релігії досліджувати суто фізіологічні явища немає сенсу. Але, на сьогоднішній день, є багато зафіксованих

фактів коли тварини сповіщали про стихійні лиха задовго до фіксування небезпеки сучасними приладами. Є феномени коли людина, покладаючись на різні недосліджені варіанти "шостого відчуття", убезпечувала себе від вчинків, які призвели б до негативних наслідків.

На сьогоднішній день є багато спроб пояснити такі феномени: як вихід у "єдине інформаційне поле землі", як роботу "шостого" органу відчуття, як "Боже провидіння" і т.п.. Поки що емпіричним дослідженням ці феномени не піддаються, але існують люди, які допомагають слідчим органам у пошуках злочинців, покладаючись на тільки їм відомі, "шості" або "сьомі" органи "відчуття".

Так само і вся теорія "архетипів" К. Юнга, не ґрунтується на верифікованих дослідженнях. Але його пошуки в цьому напрямі не варто ігнорувати, оскільки вони своєю міфологічною неймовірністю стимулюють релігійно-психологічні пошуки у сфері несвідомого.

Отже, у нашій роботі ми намагались провести психологічний аналіз несвідомих чинників релігійності з точки зору теорії діяльності використовуючи класифікацію О.Г. Асмолова. Згідно неї існує чотири якісно різних класи несвідомих явищ, які у релігійної свідомості проявляються наступним чином:

1. Релігія як "надіндивідуальне надсвідоме" явище з точки зору теорії діяльності є проявом механізму пристосування до змін у розвитку суспільних відносин. Але відповідь на питання що детермінує релігійний пошук людини на вищому рівні залишається відкритим до повного розкриття структури гену людини.

2. Релігійні неусвідомлювані мотиви й смислові установки особистості приймаються свідомо і можуть протистояти свідомим намірам та інстинктивним потягам.

3. Релігійна діяльність у специфічній соціальній групі допомагає позбутися від прихованих афективних комплексів, таких, як почуття власної неповноцінності, безсилля й безпорадності і т.п.

4. Під час участі у релігійних культах відбувається підсилений вплив несвідомих процесів на особистість так як світ і сам суб'єкт представляють одне нерозривне ціле.

5. Релігія як неусвідомлюваний механізм регуляції способів діяльності через смислові установки, може функціонувати за "іншою

ніж свідомою логікою” що може призводити до підсвідомої зміни ієрархії цінностей.

6. Існує багато феноменів що не піддається емпіричним дослідженням але продовження їх вивчення може виявити нові неусвідомлювані резерви органів відчуття.

У подальших дослідженнях **несвідомих чинників релігійності** було б цікаво дослідити як мотивація та духовність можуть взаємодіяти одне з одним у житті та діяльності людини а також розкрити механізм того, що робить життя більш осмисленим і цілеспрямованим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии / Александр Асмолов – М.: Смысл, 2002. – 480 с.
2. Брышев А.А. Социология религии. – К.: МАУЦ, 1999. – 120 с.
3. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 805 с.
4. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности. – М.: Смысл, 2004. – 416 с.
5. Эфроимсон В.П. Генетика этики и эстетики. – СПб., 1995. – 280 с.
6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
7. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб., 2000. – 480 с.
8. Носенко Э. Л. Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (психологический аспект). – Днепропетровск: Навчальна книга, 1999. – 10 с.
9. Смирнова (Дубова) Е.Т. Введение в религиозную психологию: [учеб. пособие]. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – 160 с.
10. Библия. – М.: Московский патриархат, 1996. – 1371с.
11. Salovey P. Emotional development and emotional intelligence / Salovey P., Sluytel. D. J. – New York: Basic Books, 1997.
12. Waller N. O. Genetic and environmental influences on religious interests, attitudes, and values: A study of twins reared apart and together. / Waller N. O., Kojetin B. A., Bouchard T. J., Jr. Lykken D. T., Tellegen A. – Psychological Science. –1990. – № 1. – P. 1 – 5.

В статье проводится анализ несознательных факторов религиозности используя предложенную А. Г. Асмоловым классификацию несознательного. В работе рассматривается четыре качественно разных класса несознательного и особенности их проявления в религиозном сознании.

Ключевые слова: неосознаное, религиозное сознание, деятельность.

In article the analysis of irresponsible factors of religiousness using the classification offered by A.G.Asmolov irresponsible is carried spent. In work it is considered qualitatively different four classes irresponsible and features of their display in religious consciousness.

Key words: subconscious, religious consciousness, activity.

О.В. Губенко

ДУХОВНО-ДІЯЛЬНІСНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Для того, щоб наблизитись до розуміння природи творчості, необхідно з'ясувати механізм, за яким нові ідеї утворюються шляхом зближення сфер досвіду, не пов'язаних між собою очевидною спільністю.

Показниками творчого інтелекту є такі його прояви:

- 1) дія з пошуку та формулювання проблеми;
- 2) вміння будувати гіпотези;
- 3) продуктивність та гнучкість мислення;
- 4) вміння перебудовувати гештальт – тобто змінити структуру цілісної пізнавальної ситуації;
- 5) бісоціювання ідей – тобто здатність поєднувати ідеї з віддалених галузей знань, утворюючи на основі цього нові ідеї;
- 6) абстрагування;
- 7) пошук аналогій та асоціацій;
- 8) вміння долати стереотипи та конформні реакції;
- 9) рефлексивність як протилежність рефлекторності інтелектуального життя;
- 10) метапрагматична, надситуативна мотивація пізнавальної активності;